

A francia nyelv és irodalom tanítása a progresszió szolgálatában.

A francia nyelv s irodalom tanítása a legalkalmasabb iskolai tárgy a progresszív eszmék terjesztésére. Maga a francia nép mintegy arra látszik hivatva, hogy a nemzetek tömkelege előtt tűzoszlop gyanánt haladjon s így szellemi s lelki életének története világosan mutatja azt a legfőbb ideált, melynek elérése minden gondolkodó lélek leghőbb vágya: *a józan ítéletű embert*. A rációnak, a pure raison-nak, a józan észnek tisztelete a franciák racebeli tulajdonsága. Erre támaszkodik Calvin, midőn szakít a katolikus egyház dogmaival, a ráció nevében veti el Descartes a scholasticismus haszontalan formalismusát s építi ki lelkét a spekulatív úton ellenőrzött új igazságokkal, Boileau a „bon sens” nemcsak a színpadon, eposzban, de még a lírában is megköveteli, mert csak az „a szép, ami igaz”, Voltaire a józan gondolkodás szabályaira hivatkozik, midőn a mások vallási meggyőződésének és lelkiismereti szabadságának érdekében megkezdte nagyszerű hadjáratát, Rousseau azért fordul el a korabeli nevelési és politikai rendszertől, mert azok nem természetesek, tehát nem észszerűek, az enciklopédisták „conforme à raison!” jelszava testet ölt a nagy forradalomban, midőn a templomban állítják fel az Ész istennőjének szobrát s azóta is Comte-on, Renan-on, V. Cousin-on, Fouillée-n, Berthelot-n és Poincaré-n keresztül hányszor meg hányszor fordultak epedőleg a nagy Igazsághoz, hogy annak tanácsát meghallgassák,

vallási türelem és politikai szabadság rettenhetetlen mintakatonáját. így lehetett az Utasítás egyetlen oldalintésével elhallgattatni az igazságot!

Pedig az alábbiakban én is az Utasítás szavait követem: jól megválogatott szemelvényekben mutatom be az írók munkásságának azt a részét, amellyel kapcsolatosan egy-egy komoly gondolatot beszélhetünk meg az immár érettebb ifjúsággal a felső fokon. A tanterv szerint nem szerves irodalomtörténetet, hanem csak képeket kell nyújtani a francia irodalomból. Hogy azonban ezek a képek egyetlen keretbe foglalhatók legyenek, minden század tárgyalásának elején meg kell adni azokat a szempontokat, melynek látószögéből az irodalmi munkák értékelendők, különösen pedig azokat a kultúrtörténeti és politikai mozzanatokat, melyek az irodalmat irányítólag befolyásolták. Most is ezt az eljárást fogom követni.

1. XVII. század. Ez a század XIV. Lajos százada. Ma már tudjuk, hogy az ancien regime minden vétke 1. az abszolút hatalom, 2. a kiváltságokra alapított társadalom fejlődése, 3. teljes korrupció a kormányzat minden ágaiban az ő korában gyökerezik. Ő a királyi hatalom isteni eredetét hirdető tannak a legfélelmetesebb képviselője a gyakorlatban. Napkirály a nap jótékony melege nélkül. Bossuet a szentírásból vett idézetekkel bizonyítja, hogy „a királyoknak jogukban áll mindent büntetlenül elkövetni. Ők az istenek választottjai“. A nagyapja hazaküldte a nemeseket dolgozni, XIV. Lajos az udvarba csalogatja őket, hogy a királyi fény díszes háttérül szolgáljanak, pénzt kölcsönöz nekik, hogy azt szerencsejátékon elvesztvén, a kényszerűség erősebben láncolja őket a trón zsámolyához, A nagyapja kiadta a nantesi rendeletet, az unoka pedig egy gonosz jezsuita és egy vénhedt ágyas ösztökélésére visszavonja azt, mi által ezer meg ezer protestáns franciát tesz földönfutóvá. Ki törődik most ilyen aprósággal? A városok

el vannak hallgattatva, Paris, ez az örökké forró kohó, csak a király halála után meri széttépni a király végrendeletét, — a vidék sivár és kietlen, mindenütt a kiuzsorázott paraszt jajkiáltása hallatszik... A királyi hatalom eme tobzódása alatt minden alkalommal megtelnek a templomok, az udvar a király vezetésével jelen van Bossuet, Bourdaloue egy-egy prédikációján; az egyház hivatalosan támogatja az udvar erkölcselenségét, a király zsarnokságát: Egyház és Királyság szövetkeztek, hogy uralkodjanak a szerencsétlen Jaques Bonhomme-on. Aki nem akart behódolni, arra a splendid isolation (Saint-Simon) vagy a kegyvesztés (Fénelon) keserű kenyere várt.

Ennek az általános emberi szempontból annyira eltévelyedett kornak írói részben királyi kegydíjakból élösködnek, részben a király személyének varázsa elkábítja őket s a legzseniálisabb írók is, mint pl. egy Molière, hízelgökké lesznek. De ennek a rabszolgailiteratúrának van egy mélyen kiaknázható gyengéje: undort kelteni mindazon gondolatok iránt, melyek a józan felfogással ellenkeznek. Így a Corneille darabjaival kapcsolatban tárgyaljuk: a párbaj-örületet, az öröklött arisztokrata gög dühöngéseit. Az igazi hazaszeretet nem az öldöklésben talál kielégülést; régente a vallásért ma igaz, tudományos meggyőződésünkért áldozzuk fel magunkat, ha rákerülne a sor. Foglalkozzunk behatóbban Molièr-rel, mert ő ennek a kornak hű festője: a hiszékeny, de brutális paraszt, a kackiás pórleány, intrikusok, kijárok egész serege, kihívó s a helyzettel visszaélő szolgák, parvenü polgárok, tudákos asszonyok, úrhatnám burzsoák, vidéki nemesek, akik csak nevükből és fajtisztaságukból akarnak megélni, tönkrement nemesek, leszerelt márkik, kalandvagyó férfiak, kikapós asszonyok, szemtelen szobalányok stb., stb. Tout comme chez nous! Molière Tartuffe-ját, a vallási hipokrizis klasszikus darabját, a maga teljességében kell olvastatnunk —

mindenütt megadva a megfelelő filológiai magyarázatot. Ilyenformán: A világi hazudozások megtámadása után Molière az álszenteskedést akarta színpadra hozni. Maga a király is pártolta a gondolatot, de azért a darab nyilvános előadását az író ellenfeleinek nagy öröme, sokáig felfüggesztette, azonban Molière talált rá alkalmat, hogy a szalonokban a király rokonságának palotáiban a darabot előadassa. Egy ilyen alkalommal jelen volt Chigi kardinális, VII. Sándor pápa unokaöccse, aki tapsaival tüntette ki a száműzött darabot. Az érdekelt körök öt éven keresztül akadályozták meg a Tartuffe-nek szabad előadását; a fenyegetett vallásnak már akkor is oly sok fogadatlan prókátora akadt. Az egyik röpirat egyszerűen emberi alakba bujt démon-nak nevezi Molièret, „aki ezen szentségtörő és gonosz merénylete miatt a pokol tüzének példás büntetését érdemelné meg. A Tartuffe körül keletkezett hullámok még ma sem csillapodtak le, hiába emeli fel óva intő szavát Doumic, hogy a belemagyarázásokkal alámossuk a darab igazi tendenciáját, hiába mutatnak rá a Cléante beszédére, mely oly megértően különbözteti meg az igaz meggyőződést a szemfogatók grimaszkodásaitól, hiába hozzuk fel Molière tiszteletét a vallás iránt, hiába bizonyítják be, hogy Bourdaloue, Bossuet ugyanakkor a szószezből támadják a hipokritákat; az ármány nem nyugszik, a sötétség még a védtelen holttetemmel szemben is kegyetlenkedik. Csak vázlatos rajza egy irodalmi harcnak és mily kiadós alkalom a maradiságnak, a hatalomhoz való ragaszkodásnak, a meg nem értés átkának illusztrálására!

Fénelon: *Traité de l'éducation des filles* és Mme de Maintenon leveleivel kapcsolatban beszélünk a nőkérdésről, a nőknek praktikus pályára való kiképzéséről s a Mme de Sévigné leveleit mindjárt mint a női nem jellegzetes, nekünk nagyon becses produktumait állítjuk oda. A progresszív eszmék végtelen

gazdag kincseit tárják elénk a korabeli filozófusok és moralisták munkái. Megkap merészségével Descartes, aki a *Credo quia absurdum est*-tel szemben először mer kételkedni, gondolkodni, sőt annyira bizik az ész erejének mindenhatóságában, hogy lelkéből kiirtja a tekintély alapján befogadott ideákat s csak az elfogulatlan ész által jóváhagyottakat akceptálja. La Rochefoucauld pesszimista gondolatai közül azokat tanulassuk, mely az önzés, gőg, szerénytelenség, hiúság ellen irányulnak s több önismeretre készítetnek. Rámutatunk Pascal beteges tanaira, a theologiai viták meddőségére s a Port-Royalistákkal szemben a sivár jezsuita lélek világias megalkuvásaira. La Bruyère, a haldokló nagy század szemlélője új eszméket mer pengetni: a büntetések enyhítését, a kínzások eltörlését, igazságosabb adórendszert és emberi bánásmódot az agyoncsigázott paraszttal szemben. Végül meghallgatjuk Fénelon-nak hatalmas vádbeszédét a *Lettre à Louis XIV. sur la misère du peuple* (1695).

A XVIII. sz. az eszmék százada. Ez érlelte meg a francia forradalmat, melynél nevezetesebb világesemény nem volt az evangélium hirdetése óta. Rajongó írók készítik elő a nagy változást az igazságnak, a természetességnek, a józan észnek és a filozofikus meggyőződésnek nevében. Ezért mondja Faguet, hogy e század nem volt „sem francia, sem keresztény“, tehát általános, emberi, — kezdeményező a tudományok s azok igazságainak népszerűsítésében. Az előbbi század kegydíjas költőit független írók váltják fel, kik minden hagyománynak, tehát trónnak és oltárnak elkeseredett ellenségei. Az irodalom leszáll a polgársághoz, a néphez és a bukott hatalmak romjain a közért dolgozó író tolla növi ki magát félelmetes hatalommá. Ennek a rettenhetetlen írói gárdának köszöni Franciaország s általa az egész emberiség a forradalom két legfenségebb művét: a politikai és vallási szabadság biztosítását.

A XVIII. sz. írói eleinte az angol írók műveiből táplálkoznak: Locke, Shaïtsbury és Bolingbroke a minták. A század első felében Voltaire és Montesquieu szavai hallatszanak. Voltairenek minden irodalmi műfaj alkalmas arra, hogy a politikai és vallási visszaélésekre megjegyzéseket tegyen. A kormányzás, a politikai dolgok kevésbé érdekelték. „Nem arról van szó, monda ő, hogy mint Luther idejében forradalmat csináljunk, hanem hogy a kormányzásra hivatottak gondolkodásmódját megváltoztassuk“. A humanizmussal ellenkező szokásokat támadja, a tortúrát, a kegyetlen kínzásokat, a jogtalan elkobzásokat. Elszántan harcol az intolerancia ellen, a vallási üldözések és háborúk, az inquisitiók arról győzik meg, hogy a papi javadalmak megszüntetésével az egyház hatalmát meg kell gyengíteni. Dogmák, misztériumok és szimbólumok nélküli vallást fogad el, ahol a papság csak morált prédikálna. A többit pedig *Écrasez l'infâme!* Montesquieu az államhatalom megosztásának híres elméletét formulázta, amint azt Angolországban, a jó kormányzás típusának hazájában látta: a törvényhozói, a végrehajtói és bírói hatalom különválasztását, ő a liberális parlamenti iskola megalapítója. Végeredményében sem Voltaire, sem Montesquieu nem voltak forradalmárok, csak reformerek, akik vallási ügyekben azt követelték, hogy az egyház ne üldözze az eretnekeket, ellenben fosztassék meg birtokaitól, akkor befolyása és hatalma is csökkenni fog, politikai ügyekben pedig azt követelték, hogy a király a nem nemeseket is hallgassa meg, szűnjenek meg az elfogatások, a nemesek is fizessenek adót, melyet arányosabban és méltányosabban kell megállapítani.

A század második felének írói már kevésbé voltak mérsékeltek. Rousseau, Diderot és a többiek polgári származásúak voltak, akik nagyon sokat szenvedtek ifjúságukban s bizony úgy találták, hogy az a társadalom nem nyugszik igazságos alapokon, ők nem

utánoznak angol intézményeket, hanem le akarják rombolni az akkori állam berendezéseit, hogy annak romjain egy szebb és boldogabb világot építsenek fel. Rousseau Társadalmi Szerződése a népfelség elvét hirdeti, mely a kommunista államban az összességétől választott kormányra ruházza a vagyont, a nevelést, a vallás fölött való rendelkezési jogot. Eme új államban új emberekre van szükség, akiknek nevelésére Rousseau az Emil-ben ad hasznos útbaigazításokat. Míg Voltaire és Montesquien az angol értelemben vett természeti vallást elfogadják, Rousseau egy legfőbb lénynek tiszteletére oktatja ki Emilt. Montesquieu az alkotmányos monarchiának, Voltaire a felvilágosodott abszolutizmusnak, míg Rousseau a köztársaságnak a hirdetője. Náluknál radikálisabbak az encyklopedisták: Diderot, D'Alembert, Helvétius, Holbach, Mably, Raynal, Grimm és a többi *du minorum gentium*, akik elvetettek mindenféle vallást, mint az emberiség fejlődéskéességének nagy akadályát. De támadták nemcsak az Egyházat, hanem az Államot és a vénhedt társadalmi intézményeket: nincs Isten, nincs lélek, le az előítélettel és babonával — hirdetik ezek az atheisták és materialisták. A francia eszme elterjed egész Európában, bár hóhérmunkát végeznek a hatalmon levők, még koronás fők is olvassák a felvilágosultak munkáit: Voltaire, Rousseau, Diderot levelezésben állnak Katalin cárnővel, II. Frigyes Potsdamba hozatja Voltairét. Az akkor megindult újságokból tudomást szerez a polgárság Voltaire és Rousseau gondolatairól és a nagy Forradalom gyakorlatilag alkalmazza azokat. Baumarchais a színpadon szólaltatja meg a szellemesen bolondos Figarót, aki a kiváltságokra épített társadalommal nincs megelégedve s megjegyzéseivel frenetikus hatást váltott ki a lázongók lelkéből. (Il n'y a que les petits hommes qui aient peur des petits écrits, vagy Vous vous êtes donné la peine de naître!) — Kiemeljük Buffont, mint a

modern természettudományi kutatások megindítóját és külön-külön megértetjük a már Cuviertől is méltányolt érdemeket, melyeket Buífon a geográfiai zoológia, biológia, összehasonlító anatómia, geológia, paleontológia, mineralógia, embriológia és összehasonlító pszichológia körül ötven évi szakadatlan munkájával szerzett.

XIX. század. Az irodalomnak is megvolt az aug. 4-kének éjszakája, vagyis a demokrácia jegyében történt megújrodása. A szerzők nem írnak többé az udvar, a nemesség, a város számára, az újságok a nagyközönséghez férkőznek. A forradalom nagy zivatarra a kiváltságosokkal együtt elsöpörte a kiváltságosak irodalmi műfajait is, de helyükbe új, életerős fajok léptek, mint a politikai szónoklat, zsurnalisztika, történettudomány és kritika. Eleven, megújhdott nyelv csendül felénk e remekművekből. A század első fele Shakespeare, Goethe, Byron hatása alatt romantikus irányt mutat, meghat érzélgéseivel, de a Renék és Adolpheok nem a tettek emberei, a század kórja: a beteges szentimentalizmus emészti őket. Romantikus dráma, líra, történelem elhagyják a valóság földjét, nem indítanak cselekedetre, az ábrándok eme színes világa kevés alkalmat szolgáltat a progresszív eszmék propagálására. V. Hugó néhány philantróp jellegű versén kívül a lírikusok közül Coppée a mi demokrata érzelmeink leghívebb tolmácsolója. A külvárosi pincelakások proletárjai és gyárak fehér rabszolgái vonulnak be általa az irodalomba hétköznapi életüknek jelentéktelen eseményeiben. Még késnek a Saint-Simon és Fourier eszméinek lantosai. A század második felében megszabadul a színpad is a romantikus hősoktól: a középkori lovagoktól, a keleti és renaissancekori szörnyeteg-uralkodóktól, akik ép oly távol álltak a valóságtól, mint a klasszikusok görög és római héroszjai, a realista írók az élet felé fordulnak és mint Alex. Dumas fils mondja a „l'homme social“-t, azaz a társa-

dalmi viszonyok által létrehozott emberi gyöngeségeket, társadalmi vétkeket visznek a színpadra. S minthogy e század a gazdasági, ipari és társadalmi átalakulások kora, az ilyen *pièce a thèse* felölelik az arisztokrácia és burzsoázia összekeveredésének kérdésétől kezdve a házasság, a szülők és gyermekek jogai, a házasságon kívül született gyermek helyzete, a társadalomból kizárított nő sorsa stb. stb. szociális problémákat. A színpad az eszmék küzdelmének csataterévé változik: Delaunay *Le retour de Jérusalem*-ére Bernstein az Israel-lel felel. Augier és Sardou darabjai a napi események visszhangjaként szólalnak meg és irányítólag hatnak a tömeg véleményének kialakulásában.

A romantikusok által művelt történelmi regényt az egész világon a társadalmi regény váltja fel. *Dickens*, *Theckeray*, *George Elliot* Angolországban, Gogol, Turgenyev, Tolstoj, Dostojevsky Oroszországban, Edgar Poë, Bret Hart — Amerikában, Freytag — Németországban, Balsac, George Sand, Flaubert, Zola, Daudet — Franciaországban, Mikszáth, Ambrus, Bródy, Herczeg, Biró — nálunk. Ezen műfaj tárgyalásával kapcsolatban az életet, — vagy amint Balsac összefoglalóan nevezi, ezt a Comédie humaine-t úgy mutatom be, hogy ott állami és társadalmi berendezkedésünk minden hibája helyet foglaljon. A kivándorlás, az egyke, a tüdőbaj pusztításai, a dzsentrí-wirtschaft, a múltban való kérődzés és még sok minden nem fog belőlük kimaradni. Francia társadalmi viszonyokból következtetést vonunk a magyar ugarra. Az irodalom sokkal erősebben odatapad napjainkhoz, sokkal inkább abból nő ki, semhogy azt kortörténeti ismeret nélkül megérteni lehetne. Mikor a L'aiglon-ból már a 250 ezredik példány járja, mikor a német kölcsön- és az angol forgókönyvtárak potom áron árasztják el a közönséget szépirodalmi művekkel, akkor lehetetlen meg nem állapítani, hogy a modern irodalomnak kezd bizonyos nemzetközi jellege lenni. Fentebb én magam

is felemlítettem a vezető nemzetek legfőbb regényíróit. Tudatosan, mert a progressív irodalomtörténet-tanítás nem húz geográfiai határvonalakat, hanem Goethe szellemében Weltliteraturt tanít. Nemcsak azért, hogy tanítványainkban felébresszük az emberiséghez való tartozásunk nagy gondolatát, hanem különösen azért, mert irodalmi jelenségeket a nemzetek szellemi áramlatainak ismerete nélkül megérteni egyszerűen lehetetlen. Bessenyei Györgyöt és kortársait nem értem meg Voltaire és kortársainak működése nélkül, a francia romanticismus tisztára germán hatás, Heine nem véletlenül került Parisba, az angol Richardson Pamelája, Rousseau Júliája, Goethe Werther-ja, Kármán Fannija, Chateaubriand Renéje, Kazinczy Bácsmegyei-je a szenvedésnek ugyanazt a bánatos képét mutatják. A klasszicizmus bábszem színpadi alakjai, az aufklaristák óriási kilendülései, a romanticismus érzelgőssége, a realizmus aprólékoskodása, a naturalismus néha fenséges, de triviális megnyilatkozásai ugyanazon erényeket és hibákat árulnak el a germán, román, szláv népeknél. Irodalmi iskolákat csak nemzetközi vonatkozásban szabad tárgyalnunk.

Az összehasonlító irodalomtörténetnek eredményeit használjuk ki a dolgozatoknál, midőn az ifjút hosszabb ideig foglalkoztatja ugyanaz a kérdés. Például ajánlom: Voltaire és a magyar Voltaire. Milyen gondolatokat hozna ma Eötvös Franciaországból? Hú maradt-e a francia nemzet a Descartes-tól hirdetett racionalismushoz? Egy magyar és francia diák levélváltása arról, hogy mit és hogyan tanulnak. Mit köszön az emberiség a francia gondolkodóknak?

Általában pedig bármily irodalmi téma akadjon is a tanár keze ügyébe, azt fel tudja használni progresszív gondolatok ébresztésére, ha olyan az ő egyénisége, nevezetesen tudása és világnézete. Aki a progresszív ideológia birodalmában él, az még Dantét, ezt a par excellence felekezeti íróit is fel- és kihasználja

meggyőződésén alapuló igazságoknak propagálására, mikor radikális recept szerint magyarázza meg növénydekeinek Dante szavait, hogy a közömbösök a pokol első, az árulók pedig az utolsó, legborzasztóbb körébe kerülnek. „Habe nur Geist und wisse Geist zu wecken“ (Fr. A. Wolf).

H. A.

Felhasznált források: Levrault, Seignobos, Doumic, Taine idevágó munkái.